

Komunikacijska obilježja i stereotipnost adolescenata

Pepelko, Lana

Master's thesis / Diplomski rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Education and Rehabilitation Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:158:200209>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-18**

Repository / Repozitorij:

[Faculty of Education and Rehabilitation Sciences - Digital Repository](#)

Sveučilište u Zagrebu
Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet

Diplomski rad
Komunikacijska obilježja i stereotipnost adolescenata

Lana Pepelko

Zagreb, lipanj 2019.

Sveučilište u Zagrebu
Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet

Diplomski rad
Komunikacijska obilježja i stereotipnost adolescenata

Lana Pepelko

doc.dr.sc. Sanja Šimleša

Zagreb, lipanj 2019.

Izjava o autorstvu rada

Potvrđujem da sam osobno napisala rad ***Komunikacijska obilježja i stereotipnost adolescenata*** i da sam njegova autorica.

Svi dijelovi rada, nalazi ili ideje koje su u radu citirane ili se temelje na drugim izvorima jasno su označeni kao takvi te su adekvatno navedeni u popisu literature.

Ime i prezime: Lana Pepelko

Mjesto i datum: Zagreb, 14.06.2019.

Sažetak

Komunikacijska obilježja i stereotipnost adolescenata

Studentica: Lana Pepelko

Mentorica: doc.dr.sc. Sanja Šimleša

Studijski smjer: Logopedija

Obilježja verbalne i neverbalne komunikacije te pragmatike pod značajnim su jezičnim i kulturalnim utjecajem. Procjena komunikacijskih obilježja, kao i stereotipnih ponašanja važna je u dijagnostici različitih poremećaja, posebice poremećaja iz spektra autizma. Cilj ovog istraživanja bio je opisati obilježja komunikacije te utvrditi stereotipna ponašanja i ograničene interese hrvatskih adolescenata urednog razvoja i sagledati ih prema kriterijima četvrtog modula Opservacijskog protokola za dijagnostiku autizma (Autism Diagnostic Observation Schedule ADOS-2). U istraživanju je sudjelovalo 30 adolescenata u dobi od 16 do 18 godina izjednačenih po spolu. Rezultati su pokazali kako u području verbalne komunikacije te stereotipnih ponašanja i ograničenih interesa sudionici ostvaruju uredna postignuća. Međutim, određena odstupajuća ponašanja uočena su u području neverbalne komunikacije i pragmatike. U neverbalnoj komunikaciji najviše odstupanja od očekivanog postoji u spontanoj upotrebi gesta, a u pragmatiki u traženju informacija. Rezultati dobiveni ovim istraživanjem upućuju na potrebu za prilagodbom dijagnostičkih instrumenata kriterijima određene kulture.

Ključne riječi: komunikacija, pragmatika, stereotipna ponašanja, adolescenti, ADOS-2

Abstract

Communication characteristics and stereotypy in adolescents

Student: Lana Pepelko

Mentor: doc.dr.sc. Sanja Šimleša

Field of study: Speech and language pathology

The characteristics of verbal communication, nonverbal communication and pragmatics are largely influenced by individual characteristics of a person as well as his language and culture. The evaluation of communication characteristics and stereotypical behaviour is important in diagnostics of numerous disorders, especially autism spectrum disorder. The aim of this study was to describe the characteristics of communication skills and to determine stereotypical behaviour and restricted interests in typically developing Croatian adolescents and to code them according to the fourth module of Autism Diagnostic Observation Schedule (ADOS-2). The sample consists of 30 adolescents matched by gender, aged between 16 and 18. The results showed that Croatian adolescents have typical verbal communication skills and show no stereotypical behaviour or restricted interests. However, atypical features were shown in nonverbal communication skills and pragmatics. In the area of nonverbal communication the biggest deviations from expected results were found in spontaneous use of gestures, while in the area of pragmatics most differences were shown in spontaneity of asking for information. The results of this study indicate the need to adjust diagnostic instruments according to the characteristics of a certain culture.

Key words: communication, pragmatics, stereotypical behaviour, adolescents, ADOS-2

Sadržaj

1. Uvod.....	1
1.1. Razvoj komunikacijskih vještina.....	1
1.1.1. Neverbalna komunikacija.....	1
1.1.2. Verbalna komunikacija.....	4
1.1.3. Pragmatika.....	5
1.2. Stereotipna ponašanja.....	6
1.3. Istraživanja u Hrvatskoj.....	8
2. CILJ ISTRAŽIVANJA.....	10
2.1. Problemi istraživanja.....	10
2.2. Hipoteze istraživanja.....	10
3. METODE ISTRAŽIVANJA.....	11
3.1. Uzorak sudionika.....	11
3.2. Mjerni instrument.....	11
3.3. Provedba istraživanja.....	13
3.4. Varijable istraživanja.....	14
3.5. Način obrade podataka.....	14
4. REZULTATI I RASPRAVA.....	15
4.1. Obilježja verbalne komunikacije.....	15
4.2. Obilježja neverbalne komunikacije.....	17
4.3. Obilježja pragmatike.....	22
4.4. Stereotipna ponašanja i ograničeni interesi.....	26
4.5. Nedostaci i ograničenja istraživanja.....	29
5. Potvrda hipoteza.....	30
6. Zaključak.....	31
7. Literatura.....	33

1. Uvod

Čovjek se rađa kao društveno biće. Od rođenja je okružen drugim ljudima i u prirodi je svakog čovjeka stvaranje socijalnih odnosa s drugim pojedincima. U stvaranju tih odnosa, glavnu ulogu ima komunikacija. Antolović i Sviličić (2016) definiraju komunikaciju kao sustavnu i osmišljenu razmjenu poruka između pošiljatelja i primatelja različitim kanalima s ciljem uspostavljanja odnosa. Nadalje, komunikacija je temelj za usvajanje jezika i razvoj govora. Dijete najprije nauči komunicirati, odnosno porukom utjecati na djelovanje druge osobe, potom počinje razvijati jezik, a tek s oko godinu dana razvija se govor kao jedan od načina realizacije jezika (Ljubešić i Ceganec, 2012)

1.1. Razvoj komunikacijskih vještina

1.1.1. Neverbalna komunikacija

Pojam neverbalno najčešće se upotrebljava kako bi se opisalo sve ono što se događa u ljudskoj komunikaciji mimo izgovorenih ili napisanih riječi (Knapp i Hall, 2010). Tako se u neverbalni aspekt komunikacije ubrajaju kontakt očima, facijalna ekspresija, geste, položaj ruku, držanje tijela te dodir (Antolović i Sviličić, 2016).

Kao što je već rečeno, dijete je i prije nego što progovori sposobno komunicirati s drugima iz svoje okoline korištenjem neverbalnih sredstava. Do kraja drugog mjeseca, novorođenče je sposobno održavati kontakt očima s roditeljima (McLaughlin, 1998). Premda dijete u toj dobi još ne uspostavlja kontakt očima u svrhu komunikacije, ova vještina ipak je ključna u razvoju ranih socijalnih interakcija između novorođenčeta i roditelja. Farroni, Csibra, Simion, i Johnson (2002) u svom su istraživanju na 17 novorođenčadi u dobi 2-5 dana utvrdili kako djeca od najranije dobi preferiraju direktan kontakt očima. Djeci su istovremeno bile prikazane dvije fotografije ljudskog lica, jedna na kojoj je pogled usmjeren direktno prema djetetu te druga na kojoj oči gledaju u lijevu ili desnu stranu. Rezultati su pokazali da su djeca značajno više usmjeravala pogled prema fotografiji s direktnim kontaktom očima te su značajno dulje gledala u istu fotografiju. Općenito, ljudi procjenjuju osobe koje

uspostavljaju direktan kontakt očima kao pristupačnije, otvorenije, dominantnije i pouzdanije od osoba koje ne uspostavljaju kontakt očima. (Akechi, Senju, Uibo, Kikuchi, Hasegawa i Hietanen, 2013) Kontakt očima ima u komunikaciji nekoliko funkcija. Jedna od tih funkcija jest reguliranje tijeka komunikacije. Primjerice, želi li osoba signalizirati otvorenost komunikacijskog kanala, pogledat će sugovornika u oči. Isto tako, ako želi izbjeći komunikaciju, skrenut će pogled. Osim toga, vizualni kontakt služi kao signal izmjene reda govorenja na način da govornikov pogled na kraju izjave signalizira prepuštanje reda govorenja. Također, kada osobe traže povratnu informaciju o reakcijama drugih, najčešće pogledavaju prema drugoj osobi (Knapp i Hall, 2010). Međutim, premda je uspostavljanje kontakta očima urođena sposobnost kod ljudi, ipak postoje određene kulturološke razlike u tom aspektu neverbalne komunikacije. Tako se na primjer učestalost uspostavljanja i dužina trajanja kontakta očima razlikuju među kulturama. U zapadnim kulturama uspostavljanje kontakta očima tijekom socijalnih interakcija smatra se poželjnim i pristojnim, dok se u Aziji doživljava kao manje bitno i nepoželjno ponašanje (Akechi i sur., 2013).

U održavanju socijalnih interakcija, iznimno značajnu ulogu ima točna interpretacija facijalnih ekspresija (Nachson, 1995). Interpretacijom facijalnih ekspresija, osoba dobiva uvid u unutarnje stanje, misli i osjećaje komunikacijskog partnera te u skladu s time prilagođava vlastito komunikacijsko ponašanje (Smith, Cottrell, Gosselin i Schyns, 2014). Knapp i Hall (2010) navode kako se dijelovi lica rabe u svrhu započinjanja ili završavanja komunikacije, dopunjivanja verbalnih ili neverbalnih odgovora te zamjenjivanja govora. Primjerice, mig obrvama veže se uz pozdravljanje i signalizira želju za komunikacijom. Naglašavanje tužne verbalne poruke pokretima obrva primjer je dopunjivanja verbalnih odgovora, dok širenje očiju (bez drugih obilježja ekspresije iznenađenosti i straha) ima istu svrhu kao i riječ „Opa!“ te predstavlja zamjenjivanje govora facijalnom ekspresijom. Djetetov rani razvoj karakterizira upravo širok spektar upotrebe različitih izraza lica. Field, Woodson, Greenberg i Cohen (1982) u svom istraživanju na 74 novorođenčadi stare 3 dana dokazali su kako su djeca od najranije dobi sposobna diskriminirati i imitirati različite izraze lica. Djeca su gledala odraslu osobu koja je demonstrirala sretan, tužan i iznenađen izraz lica te su uspješno imitirala svaki od navedenih. Važno je napomenuti kako djetetove rane facijalne ekspresije zapravo nemaju komunikacijsku funkciju i nisu intencijske. One su najčešće refleksne reakcije, odraz djetetove ugone ili neugode u određenom trenutku. Međutim, roditelji često pogrešno interpretiraju takve izraze lica kao djetetove pokušaje komunikacije, odnosno roditelji djetetovim ranim izrazima lica pridaju komunikacijsku funkciju (McLaughlin, 1998).

Facijalne ekspresije dugo su smatrane univerzalnim jezikom kojim se signaliziraju unutarnja emotivna stanja prepoznata u svim kulturama svijeta. Jack, Garrod, Yu, Caldara i Schyns (2012) u svom su istraživanju provjerili hipotezu univerzalnosti prema kojoj se 6 osnovnih ljudskih emocija (sreća, iznenađenje, strah, gađenje, ljutnja i tuga) izražava istim facijalnim pokretima i jednako prepoznaje u svim kulturama. Pomoću računala razvili su 3D modele facijalnih ekspresija 6 osnovnih emocija koristeći lice bijelca iz zapadne kulture i lice Azijata. Petnaestero bijelaca pripadnika zapadne kulture i petnaestero Azijata promatrali su različite izraze lica 3D modela. Rezultati su pokazali kako pripadnici zapadne kulture svaku od 6 osnovnih emocija izražavaju posebnom skupinom mišića lica. S druge strane, Azijati su pokazali manju raznolikost u izražavanju emocija i veće preklapanje u kategorijama emocija, posebno za iznenađenje, strah, gađenje i ljutnju. Autori stoga zaključuju kako su izrazi lica kojima se izražavaju emocije specifični za pojedinu kulturu i nisu univerzalni.

Geste su pokreti tijela čija je zadaća prenijeti ideju, nakanu ili osjećaj. Većina tih pokreta izvodi se rukama ili šakama, ali se i područje lica i glave često upotrebljava u gestama. Neke od funkcija gesti su zamjena govora, reguliranje tijeka interakcije, održavanje pozornosti i naglašavanje govora (Knapp i Hall, 2010). Uporaba gesta jedan je od djetetovih najranijih komunikacijskih činova (Hutunnen, Pine, Thurnham i Khan, 2013). Prva gesta, koja se obično javlja oko deset mjeseci starosti, jest deiktička gesta, odnosno gesta pokazivanja (Capirci i Volterra, 2008). Upravo se ta gesta smatra najčešće korištenim komunikacijskim sredstvom u predjezičnom periodu (Ljubešić i Capanec, 2012). U početku dijete koristi gestu pokazivanja kako bi ispunilo neki svoj cilj. Na primjer, ako želi da mu majka doda bočicu, dijete će pokazati prstićem prema bočici i majka će znati što treba učiniti. Međutim, razvojem se funkcija deiktičke geste mijenja i dijete je počinje koristiti u svrhu dijeljenja iskustva s drugima (Ljubešić i Capanec, 2012.; Hutunnen i sur., 2013). Tada dijete neće više pokazivati prstićem prema određenom predmetu samo kako bi zadovoljilo fizički cilj, već s namjerom usmjeravanja pažnje komunikacijskog partnera na nešto drugo. U dobi oko 18 mjeseci počinju se javljati ikoničke geste, odnosno geste opisivanja koje predstavljaju neki predmet ili događaj, npr. pokazivanje kako se listaju stranice knjige ili kako se pije iz čaše. Uporaba ovakvih gesta ukazuje na širenje djetetovog rječničkog znanja i razvoj semantičkih reprezentacija (Capone, 2007). Geste dakle imaju važnu ulogu kako u jezičnoj proizvodnji, tako i u jezičnom razumijevanju (Goldin-Meadow i Wagner Alibali, 2013). Premda su neke geste, kao npr. gesta pokazivanja, češće u djece nego u odraslih, odrasle osobe također koriste geste u spontanom govoru. Tako je komunikacija odraslih osoba praćena deiktičkim gestama,

ikoničkim gestama, gestama naglašavanja (npr. prirodni pokreti ruku koji često prate govor) i emocionalnim gestama (Hutunnen i sur., 2013). Međutim, postavlja se pitanje postoje li individualne razlike u načinu na koji osobe koriste geste u spontanoj komunikaciji. Rowe, Özçaliskan i Goldin-Meadow (2008) smatraju kako su djetetove geste odraz okoline u kojoj dijete odrasta kao i inputa koji prima od roditelja. Goldin-Meadow i Saltzman (2000) provele su istraživanje s ciljem usporedbe interakcija između majki i djece u SAD-u i Tajvanu. Istraživanjem se pokazalo kako su tajvanske majke čak 3 puta više koristile geste u interakciji sa svojom djecom u odnosu na američke majke. Autorice smatraju kako je razlika u učestalosti gestikuliranja posljedica kulturalnih razlika u načinu odgoja djece. Još jedno istraživanje o utjecaju kulture na gestikuliranje proveli su Hutunnen i sur. (2013). U istraživanju provedenom na 121 djetetu iz Velike Britanije i Finske utvrdili su kako finska djeca znatno češće koriste samo govor kao sredstvo komunikacije u odnosu na djecu iz Velike Britanije koja češće koriste govor popraćen gestama. Osim toga, britanska su djeca znatno više koristila i deiktičke i ikoničke geste u usporedbi s finskom djecom. Geste se između kultura, osim u učestalosti uporabe, razlikuju i u značenju. Amblemi su verbalne poruke prenesene pokretima tijela i upravo se ta vrsta gesta značajno razlikuje od kulture do kulture. Na primjer, palac i kažiprst spojeni u oblik kruga u većini kultura znači „u redu“, no u nekima može značiti „novac“ (Matsumoto i Hwang, 2013). Vidljivo je dakle da u uporabi gesta postoje određene individualne i kulturalne razlike.

1.1.2. Verbalna komunikacija

Većina ljudi pojam komunikacija izjednačava s pojmom govora. Odnosno, smatraju kako komunicirati znači isto što i govoriti. Međutim, govor je samo jedan od načina ostvarivanja komunikacije, to jest, njezin verbalni aspekt. Američka udruga za govor, jezik i slušanje (American Speech-Language-Hearing Assosiation, ASHA) definira govor kao način na koji izgovaramo glasove i riječi. Djetetove prve riječi javljaju se oko njegovog prvog rođendana. S otprilike 18 mjeseci, ono počinje spajati riječi u dvočlane iskaze, na primjer, tata papa ili mama piti. Tada ujedno nastupa i leksički brzac kada dijete počinje usvajati znatno veći broj riječi te njegov ekspresivni rječnik brzo raste. Nakon tog perioda, djetetov jezični razvoj napreduje sve više i više. Dijete proizvodi složenije sintaktičke strukture, njegov govor postaje razumljiv i nepoznatom slušatelju, a vokabular se značajno proširuje (Reed i Baker, 2004). U dobi oko 4 godine, dijete je usvojilo osnovu materinskog jezika, to jest ovladalo je

svim jezičnim sastavnicama na osnovnoj razini. Daljnjim razvojem, promjene u jezičnoj sposobnosti djeteta postaju sve suptilnije, ali i dalje su prisutne. Jezična sposobnost mijenja se i usavršava tijekom cijelog života, a u skladu s time, dijete postaje sve uspješnije u komunikaciji s drugima. Kao što je neverbalna komunikacija pod značajnim kulturalnim utjecajem, tako se i stavovi prema govoru razlikuju između kultura. Na primjer, tišina za vrijeme govora u zapadnoj kulturi doživljava se kao stanka ili praznina u komunikaciji, a ako takva tišina potraje, sugovornici počinju osjećati nelagodu. S druge strane, u azijskim kulturama tišina tijekom govora se cijeni i ne smatra se neuobičajenom (Lim, 2003).

1.1.3. Pragmatika

Od svih jezičnih sastavnica, pragmatika kao način uporabe jezika, najviše je vezana uz komunikaciju. Ivšac i Gaćina (2006) navode kako se „proučavajući jezik kroz pragmatiku dobiva uvid u namjere govornika, njegove pretpostavke, svrhe i ciljeve te oblike aktivnosti koje pritom rabi“. ASHA pragmatiku naziva i socijalnom komunikacijom, a definira je kao pravila koja se slijede tijekom konverzacije. Također, navodi kako socijalna komunikacija uključuje tri glavne vještine, a to su upotreba jezika u različite svrhe, na primjer pozdravljanje, zahtijevanje ili obećavanje; prilagodba jezika situaciji ili sugovorniku te poštivanje pravila konverzacije i pripovijedanja. Pragmatički razvoj kod djeteta započinje pojavom govornih činova, na primjer zahtijevanje, opisivanje ili traženje. U dobi oko 3 godine, dijete je usvojilo pravila izmjenjivanja uloga (eng. turn-taking) u konverzaciji. Pred polazak u školu, razvijaju se vještine naracije i zaključivanja. U školskoj dobi počinje razumijevati idiome, prenesena značenja i metafore te upotrebljavati složenije govorne činove, kao na primjer obećavanje ili uvjeravanje (Adams, 2002). Razvoj konverzacijskih vještina tijekom adolescencije opisali su Raffaelli i Duckett (1989) koji su proveli istraživanje na djeci u dobi od 10 do 15 godina s ciljem utvrđivanja količine vremena koju adolescenti provode u razgovoru s vršnjacima naspram s članovima obitelji, tema razgovora i emocionalnih stanja s različitim komunikacijskim partnerima. Rezultati su pokazali da su adolescenti s prelaskom u više razrede sve više vremena provodili u razgovoru s prijateljima te da se vrijeme provedeno u konverzaciji s članovima obitelji nije promijenilo. S druge strane, teme razgovora značajno su se razlikovale ovisno o komunikacijskom partneru pa su tako s vršnjacima uglavnom razgovarali o osobnim i školskim problemima, a s roditeljima o obiteljskim problemima. Osim toga, u razgovoru s vršnjacima, adolescenti su osjećali višu

razinu emocionalne podrške. Također je važno naglasiti kako na pragmatičke vještine znatno utječe kultura kojoj osoba pripada te se pravila konverzacije razlikuju od kulture do kulture. Nelson, El Bakary i Al Batal (1993) proveli su istraživanje na 20 američkih i 20 egipatskih studenata s ciljem utvrđivanja sličnosti i razlika u pružanju komplimenata između tih dviju kultura. Premda postoje sličnosti u samoj formi komplimenata i korištenim pridjevima, utvrđene su i određene razlike. Egipatski komplimenti uglavnom su duži od američkih, a autori uzrok tome pronalaze u činjenici da arapski govornici čestim ponavljanjem izražavaju svoje osjećaje, to jest, što više nešto cijene, više će ponavljati komplimente. Osim toga, egipatski su komplimenti više bili usmjereni na osobnost osobe, a američki na njezin izgled. Autori stoga zaključuju kako američka kultura više cijeni vanjštinu osobe i ono čime se osoba bavi, dok arapska kultura veći naglasak stavlja na unutarnje vrijednosti. Još jedna razlika u pragmatičkim vještinama između istočnih i zapadnih kultura očituje se u asertivnosti koja se u SAD-u potiče i cijeni, dok se u Japanu smatra nepristojnim izražavati svoje mišljenje, posebno u prisutnosti nepoznatih osoba ili autoritativnih ličnosti (Nikura, 1999). Nadalje, ono što se smatra primjerenim komunikacijskim ponašanjem u jednoj kulturi, ne mora biti prikladno u drugoj. Ogiermann (2009) u svom je istraživanju utvrdila kako se povezanost između zahtijevanja i pristojnosti interpretira različito u različitim kulturama. U istraživanju je sudjelovalo 400 studenata iz Engleske, Njemačke, Poljske i Rusije koji su trebali odglumiti scenarij u kojem su izostali s predavanja pa traže da im kolega posudi bilješke. Rezultati su pokazali kako engleski i njemački studenti uglavnom koriste pitanja (npr. „Možeš li mi posuditi bilješke?“) kada nešto traže dok se studenti iz Poljske i Rusije služe direktnim zahtjevima (npr. „Posudi mi bilješke!“). Autorica stoga smatra kako se u slavenskim kulturama direktni zahtjevi ne doživljavaju kao prijetnje sugovorniku te zaključuje kako među pripadnicima slavenskih kultura postoji znatno veći stupanj direktnosti nego u državama zapadne Europe.

1.2. Stereotipna ponašanja

Ponašanje koje je ponavljajuće, rigidno, konstantno i neprimjereno smatra se stereotipnim ponašanjem (Turner, 1999). Ovakva ponašanja po svojoj su pojavnosti vrlo heterogena. Mogu biti verbalna ili neverbalna, jednostavna ili složena, zahvaćati finu ili grubu motoriku te uključivati upotrebu nekih predmeta. Česti primjeri stereotipnih ponašanja su mahanje rukama, ljuljanje tijela, hod na prstima, vrtnja predmeta u rukama, šmrcanje i

eholalija. U složenije oblike ubrajaju se ograničeni i stereotipni interesi te pretjerano pridržavanje rutina (Cunningham i Schreibman, 2008). Ono na što većina ljudi pomisli kada čuje riječ stereotipnost jesu motoričke stereotipije koje su samo jedna od vrsta stereotipnih ponašanja. Radi se o nevoljnim, koordiniranim, ritmičkim pokretima koji najčešće traju nekoliko sekundi, pojavljuju se više puta u danu i obično ih se povezuje s osjećajem uzbuđenja, stresa ili dosade. Motoričke stereotipije mogu biti patološke ili fiziološke, ovisno o prisutnosti drugih bihevioralnih ili neuroloških simptoma. Fiziološke stereotipije se dalje dijele s obzirom na dijelove tijela koje uključuju i složenost samih pokreta. (Mahone, Bridges, Prahme i Singer 2004). Stereotipna ponašanja pojavljuju se u djece i odraslih s različitim teškoćama. Mogu biti prisutna kod poremećaja iz spektra autizma, intelektualne onesposobljenosti, senzorne deprivacije i raznih sindroma (Harris, Mahone i Singer, 2007). U ranoj dobi javljaju se i u djece urednog razvoja, uglavnom do treće godine (Tan, Salgado i Fahn, 1997; Mahone i sur., 2004; Harris i sur., 2007). Kod osoba urednog razvoja radi se o fiziološkim stereotipijama, a primjeri uključuju tapkanje nogama, griženje noktiju, vrtnju uvojka kose i slično. Takva ponašanja češće se javljaju kada osoba osjeća anksioznost ili stres (Tan i sur., 1997). U istraživanju koje su proveli Tan i sur. (1997) na desetero djece urednog razvoja kod koje su bila prisutna stereotipna ponašanja, pokazalo se kako ta ponašanja nalikuju onima u djece s poremećajem iz spektra autizma. Pokreti su uključivali mahanje rukama, migoljenje prstima, lupkanje nogama, ljuljanje tijela, pretjerano treptanje i grimase te neobične vokalizacije. Djeca su uglavnom pokazivala stereotipna ponašanja u trenucima uzbuđenja, stresa ili koncentracije. U ovom istraživanju sva djeca razvila su stereotipna ponašanja do treće godine, ali nisu bila upućena na nikakve preglede do pete godine. Autori smatraju kako je razlog tome što stereotipije nisu disfunkcionalne niti toliko rijetke u male djece urednog razvoja pa roditelji počinju brinuti o mogućim problemima tek kada djeca budu starija. Harris i sur. (2007) proveli su slično longitudinalno istraživanje na 100 djece i adolescenata urednog razvoja koji imaju motoričke stereotipije. Rezultati su pokazali kako je ovaj poremećaj češći u dječaka nego djevojčica, u omjeru 3:2. Kod gotovo sve djece stereotipije su se javile do treće godine. Nadalje, istraživanje je potvrdilo kako su motoričke stereotipije perzistentne. Međutim, u određenom, malom postotku djece, one ipak nestanu. Hoće li stereotipije spontano nestati ili ne, najviše ovisi o vrsti samog pokreta, kao i o vremenu trajanja simptoma. Tako autori zaključuju kako će kod djece koja imaju česte ili složene motoričke stereotipije te kod djece kod kojih pokreti postoje dulje od godinu dana, motoričke stereotipije vjerojatno ostati trajne.

1.3. Istraživanja u Hrvatskoj

Istraživanja koja se bave komunikacijskim obilježjima hrvatskih govornika urednog kognitivnog i jezično-govornog statusa, malobrojna su. Kljunić, Capanec i Šimleša (2016) provele su istraživanje s ciljem ispitivanja obilježja verbalne i neverbalne komunikacije hrvatske djece predškolske dobi urednog razvoja. U istraživanju je sudjelovalo 60 djece. Komunikacijska obilježja procijenjena su pomoću Opservacijskog protokola za dijagnostiku autizma (Autism Diagnostic Observation Schedule, ADOS-2) (Lord, Rutter, DiLavore, Risi, Gotham i Bishop, 2012b). U istraživanju niti jedno dijete nije niti na jednoj varijabli jezične proizvodnje i govora ostvarilo kod 2 koji označava odstupajuće ponašanje. Sva djeca pokazala su uredan rezultat na varijablama koje ispituju postojanje neposredne eholalije i fleksibilnosti jezične proizvodnje. Najviše odstupanja uočeno je u složenosti jezične proizvodnje, ali većina djece (83%) i na toj varijabli ostvarila je uredan rezultat. Na varijablama koje ispituju pragmatiku, djeca su globalno postigla rezultate koji se prema protokolu ADOS-2 ne smatraju urednima ili očekivanima. Najviše odstupanja uočeno je u učestalosti traženja informacija gdje je svega 15% djece ostvarilo kod 0 koji predstavlja uredan rezultat. U domeni neverbalne komunikacije, 98% djece ostvarilo je uredan rezultat u uporabi kontakta očima. 85% djece ostvarilo je uredan rezultat u uporabi različitih izraza lica, a najveća odstupanja uočena su u dijeljenju zadovoljstva u interakciji te spontanij uporabi gesta. 48,3% djece koristilo je opisne geste samo kad se to od njih tražilo, dok je njih 18,3% vrlo rijetko koristilo bilo kakve geste ili ih uopće nije koristilo.

Jukić (2018) je istražila komunikacijska obilježja odraslih govornika hrvatskog jezika urednog kognitivnog i jezično-govornog statusa. U istraživanju je primijenjen protokol ADOS-2. Na varijablama verbalne komunikacije svi ispitanici ostvarili su uredne rezultate. U pragmatici, najlošije rezultate ostvarili su u traženju i davanju novih informacija. U području neverbalne komunikacije najveća odstupanja od očekivanog bila su u spontanij uporabi gesti te izražavanju zadovoljstva u komunikaciji.

U Republici Hrvatskoj tematika stereotipnih i repetitivnih ponašanja, posebno kod osoba urednog razvoja, nije dovoljno istražena. Jedno od istraživanja ovog područja provela je Brčić (2018). Pomoću protokola ADOS-2 ispitala je 60 studenata urednog razvoja s ciljem utvrđivanja stereotipnih ponašanja i ponavljajućih interesa u odraslih hrvatskih govornika. Rezultati istraživanja pokazali su kako su svi sudionici na svim varijablama kojima se ispituju stereotipna ponašanja ostvarili uredne rezultate.

Procjena komunikacijskih obilježja kao i stereotipnih ponašanja i ograničenih interesa ključna je u dijagnostici razvojnih poremećaja, prije svega poremećaja iz spektra autizma koji karakteriziraju upravo atipična ponašanja u ovim područjima. Kao što je već rečeno, na pojedina obilježja komunikacije bitno utječe kultura kojoj osoba pripada. Stoga su istraživanja koja ispituju komunikacijska obilježja govornika urednog razvoja u pojedinim kulturama od neizmjerne važnosti. Naime, kako bi se mogla provoditi procjena komunikacijskih obilježja u svrhu dijagnostike razvojnih poremećaja, potrebno je najprije utvrditi što u određenoj kulturi razlikuje uredno od atipičnog ponašanja.

2. CILJ ISTRAŽIVANJA

Cilj ovog diplomskog rada jest opisati obilježja komunikacije te utvrditi stereotipna ponašanja i ograničene interese hrvatskih adolescenata urednog razvoja i sagledati ih prema kriterijima četvrtog modula Opservacijskog protokola za dijagnostiku autizma (Autism Diagnostic Observation Schedule ADOS-2).

2.1. Problemi istraživanja

U skladu s postavljenim ciljem istraživanja, definirani su sljedeći istraživački problemi:

1. Opisati obilježja verbalne komunikacije u adolescenata urednog razvoja.
2. Opisati obilježja neverbalne komunikacije u adolescenata urednog razvoja.
3. Opisati obilježja pragmatike u adolescenata urednog razvoja.
4. Opisati stereotipna ponašanja i ograničene interese u adolescenata urednog razvoja.

2.2. Hipoteze istraživanja

S obzirom na postavljene istraživačke probleme, formirane su sljedeće hipoteze:

H1: Adolescenti urednog razvoja neće pokazati odstupanja u obilježjima verbalne komunikacije prema kriterijima protokola ADOS-2.

H2: Adolescenti urednog razvoja pokazat će odstupanja u obilježjima neverbalne komunikacije prema kriterijima protokola ADOS-2.

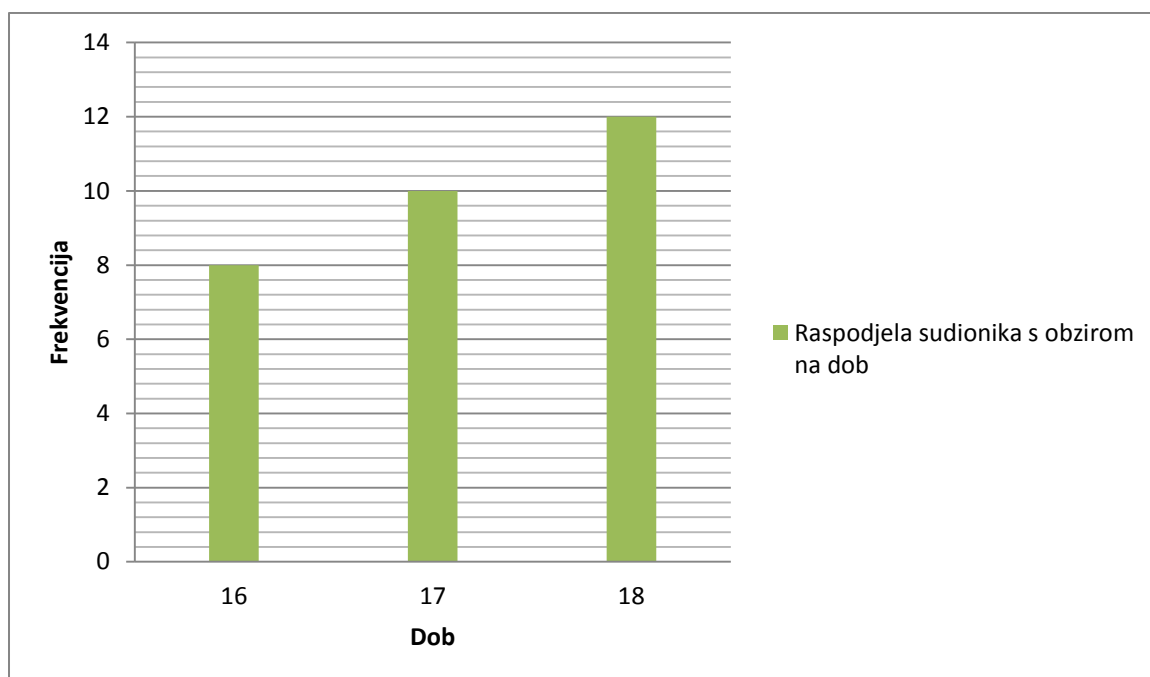
H3: Adolescenti urednog razvoja pokazat će odstupanja u obilježjima pragmatike prema kriterijima protokola ADOS-2.

H4: Adolescenti urednog razvoja neće pokazati odstupanja u domeni stereotipnih ponašanja i ograničenih interesa prema kriterijima protokola ADOS-2.

3. METODE ISTRAŽIVANJA

3.1. Uzorak sudionika

U istraživanju je sudjelovalo 30 ispitanika, 15 ženskih i 15 muških, u dobi od 16 do 18 godina (Slika 1). Sudionici su urednog razvojnog profila te su učenici Srednje škole Zlatar i Srednje škole Jastrebarsko, usmjerenja opća gimnazija i tehničar za računalstvo.

Slika 1. Broj sudionika prikazan prema dobi.

3.2. Mjerni instrument

Za potrebe istraživanja korišten je Opservacijski protokol za dijagnostiku autizma (Autism Diagnostic Observation Schedule ADOS-2) (Lord i sur., 2012b).

ADOS-2 je novooblikovani, polustrukturirani, standardizirani mjerni instrument kojim se procjenjuju komunikacija, socijalna interakcija, igra i imaginacija te ograničeni i repetitivni oblici ponašanja. Ova novija inačica napravljena je s ciljem poboljšanja točnosti i učinkovitosti dijagnostičkog algoritma ADOS ljestvice. ADOS-2 koristi se u kliničke i istraživačke svrhe. Smatra se zlatnim standardom u opservacijskoj procjeni poremećaja iz

spektra autizma. Ovaj mjerni instrument mogu primjenjivati stručnjaci iz područja medicine, psihologije, logopedije i srodnih područja nakon što su za to prošli odgovarajuću edukaciju. Primjena protokola traje od 40 do 60 minuta, ovisno o vrsti modula te ponašanju samog ispitanika. Procjena pomoću ADOS-a--2 dinamična je, a cilj je postići spontanu i održavanu socijalnu interakciju s ispitanikom što protokol razlikuje od većine drugih standardiziranih mjera procjene (McCrimmon i Rostad, 2014).

ADOS-2 sadrži 5 različitih modula oblikovanih s obzirom na jezično-govorne sposobnosti ispitanika. Svaki modul sadrži specifične zadatke namijenjene za otkrivanje komunikacijskih, socijalnih i bihevioralnih značajki karakterističnih za poremećaj iz spektra autizma. Modul za hodančad namijenjen je djeci u dobi od 12 do 30 mjeseci koja sustavno ne koriste višočlane iskaze. Modul 1 primjenjuje se kod djece starije od 31 mjeseca koja još uvijek sustavno ne koriste govorne fraze. Modul 2 namijenjen je djeci koja koriste govor, ali je on nedovoljno fluentan. Kod verbalno fluentne djece i adolescenata mlađih od 16 godina koristi se Modul 3. Modul 4 namijenjen je za primjenu kod verbalno fluentnih adolescenata i odraslih osoba (Hus i Lord, 2014).

Ponašanja zabilježena tijekom procjene ADOS-2 protokolom kodiraju se u 5 različitih područja: jezik i komunikacija, uzajamna socijalna interakcija, igra i mašta, stereotipna ponašanja i ograničeni interesi te ostala odstupajuća ponašanja. Kod 0 označava uredno ponašanje, 1 upućuje na blago odstupajuće ili neuobičajeno ponašanje, 2 predstavlja odstupajuće ponašanje, a kod 3 izrazito odstupajuće ponašanje ili izostanak određenog ponašanja. Kodovi 7, 8 i 9 koriste se za identifikaciju specifičnih jezičnih sposobnosti, drugih atipičnih ponašanja i ponašanja koja se iz bilo kojeg razloga ne mogu ocijeniti. Kodovi se zbrajaju i pretvaraju u algoritam te se na temelju njih donosi klinička odluka o postojanju poremećaja iz spektra autizma (Lord i sur., 2012a, 2012b).

U ovom je istraživanju korišten Modul 4 Opservacijskog protokola za dijagnostiku autizma namijenjen starijim adolescentima i odraslim osobama koje se izražavaju povezanim višočlanim iskazima, odnosno verbalno su fluentne. Modul 4 čini 15 zadataka čija je svrha stvoriti niz strukturiranih i nestrukturiranih situacija kako bi se potaknuli pojedini oblici socijalnog i komunikacijskog ponašanja. Zadaci su usmjereni na socijalne, komunikacijske i jezične sposobnosti koje su važne u dijagnostici poremećaja iz spektra autizma.

3.3. Provedba istraživanja

Prije same provedbe ispitivanja, ispitivači su prošli kraću edukaciju o protokolu ADOS-2 i njegovoj primjeni. Ispitivači su pod nadzorom mentora, međusobno, jedan na drugome, primijenili protokol kako bi se utvrdile eventualne pogreške u načinu primjene i ispravile iste.

Svaki sudionik ispitan je individualno, u posebnoj prostoriji bez ometajućih faktora i drugih osoba u prostoriji. Svaka pojedinačna procjena trajala je između 40 i 60 minuta. Svi sudionici ispitan su u jednakim strukturiranim uvjetima. Kodirani su sljedeći zadaci: zadatak slaganja; pripovijedanje priče prema slikovnici; opis slike; razgovor i izvještavanje; škola; socijalne teškoće i dodijavanje; emocije; zadatak pokazivanja; stripovi; stanka; svakodnevni život; prijatelji, odnosi i brak; usamljenost; planovi i nade; smišljanje priče. Cilj je zadataka stvoriti opušteno, neformalno i nestrukturirano socijalno okruženje kako bi se sudionika potaknulo na preuzimanje inicijative i iniciranje socijalne interakcije. Zadaci bi trebali utvrditi koliko je sudionik vješt u započinjanju i održavanju socijalne interakcije u minimalno strukturiranim situacijama. Zadaci koji su namjerno strukturirani imaju za svrhu utvrditi kako sudionik odgovara i što čini s pojedinim socijalnim pitanjima i zahtjevima dok su izborna pitanja potrebna kako bi se prikupile sve informacije nužne za kodiranje, a ujedno sudioniku omogućila stanka od težih i nelagodnih pitanja.

Odmah po provedbi ispitivanja, zabilježena opažanja kodirana su kako to nalaže protokol. Kodiranje ponašanja jednog sudionika trajalo je u prosjeku od 20 do 30 minuta. Dodijeljeni kodovi temeljeni su isključivo na ponašanju sudionika tijekom primjene ADOS-a-2 i ne uključuju ponašanja sudionika prije početka ili nakon završetka ispitivanja. Premda su dodijeljeni kodovi za svih 5 glavnih skupina, za potrebe ovog istraživanja, gledat će se samo kodovi iz skupina *Jezik i komunikacija*, *Uzajamna socijalna interakcija* i *Stereotipna ponašanja i ograničeni interesi*. Osim toga, u ovom istraživanju kodovi nisu pretvoreni u ukupan rezultat algoritma kako je uobičajeno po završetku procjene jer cilj ovog istraživanja nije bio odrediti dijagnozu ili stupanj teškoće.

3.4. Varijable istraživanja

Obzirom na odabrane kodove iz područja jezika i komunikacije, uzajamne socijalne interakcije te stereotipnih ponašanja i ograničenih interesa, određene su 4 glavne skupine varijabli: verbalna komunikacija, neverbalna komunikacija, pragmatika te stereotipna ponašanja i ograničeni interesi (Tablica 1).

Tablica 1. Grupne varijable i pojedine čestice koje im pripadaju.

Grupna varijabla	Naziv pojedine varijable
Verbalna komunikacija	Ukupna razina govornog jezika koji nije eholaličan
	Neobičnosti u obilježjima govora
	Neposredna eholalija
	Stereotipna/idiosinkratska uporaba riječi ili višječlanih iskaza
Neverbalna komunikacija	Opisne, konvencionalne, instrumentalne ili informativne geste
	Geste naglašavanja i emocionalne geste
	Neuobičajen kontakt očima
	Izrazi lica usmjereni prema ispituvaču
	Dijeljenje uživanja u interakciji
Pragmatika	Davanje informacija
	Traženje informacija
	Prepričavanje događaja
	Razgovor
Stereotipna ponašanja i ograničeni interesi	Neuobičajen senzorički interes
	Manirizmi rukom i prstima i drugi složeni manirizmi
	Samoozljeđivanje
	Pretjerani interes za neuobičajene ili visokospecifične teme ili predmete ili ponavljajuća ponašanja
	Kompulzivne ili ritualne radnje

3.5. Način obrade podataka

Rezultati istraživanja obrađeni su pomoću statističkog programa IBM SPSS Statistics 22 i Microsoft Office Excela 2007. Rezultati su prikazani tablično i grafički.

4. REZULTATI I RASPRAVA

4.1. Obilježja verbalne komunikacije

Obilježja verbalne komunikacije adolescenata opisana su pomoću četiri varijable prikazane u Tablici 2. Svaka varijabla kodirana je u rasponu od 0 do 3. Izuzetak je varijabla A2 Odstupanja u obilježjima govora povezana s autizmom u kojoj postoji kod 7 koji označava poseban oblik odstupanja u obilježjima govora. Nakon provedbe protokola ADOS-2, kodovi čestica pretvaraju se u rezultate algoritma na način da se kodovi 0, 1 i 2 prenesu izravno u algoritam, kod 3 pretvori se u rezultat 2, a kodovi 7, 8 i 9 u rezultat 0. Međutim, u ovom istraživanju to nije bio slučaj budući da cilj ovog rada nije dodjela dijagnoze ili stupnja teškoće sudioniku, te stoga ukupan rezultat algoritma nije od važnosti.

Tablica 2. Varijable verbalne komunikacije i opis pripadajućih kodova.

Naziv varijable	Opis kodova
A1. Ukupna razina govornog jezika koji nije eholaličan	0 = uredna upotreba rečenica 1 = malo složenog jezika s gramatičkim pogreškama koje nisu obilježje dijalekta 2 = iskazi od najmanje 3 riječi, ali bez složenog jezika 3 = neeholalični jezik sastavljen od jednostavnih višočlanih iskaza
A2. Odstupanja u obilježjima govora povezana s autizmom	0 = uredna intonacija, glasnoća, brzina i ritam govora 1 = pomalo neuobičajena intonacija, glasnoća i ritam 2 = odstupajući govor 7 = mucanje ili drugi poremećaj tečnosti govora
A3. Neposredna eholalija	0 = nema eholalijske riječi 1 = povremena eholalija 2 = česta eholalija uz nešto spontanog jezika 3 = govor uglavnom sastavljen od neposredne eholalijske riječi
A4. Stereotipna/ idiosinkratična uporaba riječi ili višočlanih iskaza	0 = rijetko/ nema upotrebe stereotipnih riječi i iskaza 1 = riječi ili iskazi su u većoj mjeri ponavljajući ili neuobičajeni 2 = česta upotreba stereotipnih iskaza 3 = učestala pojava stereotipnog jezika uz rijetku pojavu nestereotipnog spontanog jezika

Kako bi se opisala obilježja verbalne komunikacije kod hrvatskih adolescenata provedena je analiza frekvencija i postotka raspodjele rezultata na četirima gore navedenim varijablama (Tablica 3).

Tablica 3. Frekvencija i postotak raspodjele rezultata na varijablama verbalne komunikacije.

Naziv varijable	Kodovi							
	N				Postotak (%)			
	0	1	2	3	0	1	2	3
Ukupna razina govornog jezika koji nije eholaličan	30	0	0	0	100	0	0	0
Odstupanja u obilježjima govora povezana s autizmom	29	1	0	0	96,7	3,3	0	0
Neposredna eholalija	30	0	0	0	100	0	0	0
Stereotipna/ideosinkratska uporaba riječi ili višečlanih iskaza	28	2	0	0	93,3	6,7	0	0

Tablica 4. Deskriptivna statistika za varijable verbalne komunikacije.

Naziv varijable	N	M	SD
Ukupna razina govornog jezika koji nije eholaličan	30	0,00	0,00
Odstupanja u obilježjima govora povezana s autizmom	30	0,03	0,18
Neposredna eholalija	30	0,00	0,00
Stereotipna/ideosinkratska uporaba riječi ili višečlanih iskaza	30	0,07	0,25

Kao što je vidljivo iz tablice 3, svi sudionici na varijabli *Ukupna razina neeholaličnog jezika*, kao i na varijabli *Neposredna eholalija* ostvarili su rezultat 0 što znači da se uglavnom izražavaju složenim jezičnim iskazima bez ponavljanja tuđeg govora. Ovakav rezultat ne čudi, s obzirom da je jezični razvoj do perioda adolescencije uglavnom završen, a jezične sposobnosti nalik su onima u odraslih. Rezultati su u skladu s prijašnjim istraživanjima karakteristika jezične proizvodnje adolescenata. Larson i McKinley (1998) proveli su longitudinalno istraživanje na 4 djevojke i 4 mladića u periodu od njihove 12. do 18. godine. Cilj istraživanja bio je utvrditi obilježja razvoja konverzacije kod adolescenata urednog razvoja. Rezultati su pokazali kako adolescenti u razgovoru s vršnjacima koriste složene jezične strukture, različite oblike pitanja, prenesena značenja i figurativne jezične oblike. Nadalje, eholalija kao neposredno ponavljanje iskaza druge osobe, karakteristična je za poremećaj iz spektra autizma i ne očekuje se u govornika urednog razvoja. Moguće je

ponavljanje govora kao uvod u odgovaranje drugoj osobi ili kao pomoć pri upamćivanju, ali ono se ne smatra eholalijom te se stoga takva ponašanja niti ne kodiraju u protokolu ADOS-2. Na varijabli *Odstupanja u obilježjima govora povezana s autizmom* na kojoj se procjenjuju neobičnosti u intonaciji, glasnoći, brzini i ritmu govora, 96,7% ispitanika ostvarilo je uredan rezultat, odnosno samo 1 ispitanik dobio je kod 1 koji upućuje na pomalo neuobičajenu intonaciju, glasnoću ili ritam govora. Varijabla *Stereotipna uporaba riječi ili višičlanih iskaza* uključuje kodiranje odgođene eholalije, izrazito ponavljajućih iskaza, neologizama, pogrešaka u uporabi rodova i osobnih zamjenica te obraćanja samome sebi svojim imenom. Dvoje ispitanika ostvarilo je na toj varijabli rezultat 1 dok je njih 28 postiglo rezultat 0. Uzmu li se u obzir činjenica da nitko od ispitanika niti na jednoj varijabli u domeni verbalne komunikacije nije ostvario rezultate 2 ni 3 koji označavaju odstupajuće, odnosno izrazito odstupajuće ponašanje, kao i rezultati deskriptivne statistike (Tablica 4) iz kojih je vidljivo malo raspršenje rezultata i tendencija prema urednom, može se zaključiti kako su sudionici na varijablama verbalne komunikacije ostvarili uredno postignuće s obzirom na kriterije protokola ADOS-2.

4.2. Obilježja neverbalne komunikacije

Neverbalna komunikacija procijenjena je pomoću petero varijabli prikazanih u Tablici 5. Varijable A9 i A10 koje se odnose na uporabu gesta tijekom komunikacije kodirane su u rasponu od 0 do 8 pri čemu kod 8 označava nemogućnost procjene, na primjer zbog ograničenja uslijed motoričkih teškoća. Varijabla B1 (Neuobičajen kontakt očima) kodirana je kodovima 0 i 2. Varijabla B2 (Izrazi lica) kodirana je u rasponu od 0 do 2, dok je varijabla B4 (Dijeljenje uživanja u interakciji) kodirana u rasponu od 0 do 3. Kako bi se opisala obilježja neverbalne komunikacije provedena je analiza frekvencija i postotka raspodjele rezultata.

Tablica 5. Varijable neverbalne komunikacije i opis pripadajućih kodova.

Naziv varijable	Opis kodova
A9. Opisne, konvencionalne, instrumentalne ili informativne geste.	0= spontana uporaba nekoliko opisnih gesta 1= rijetka uporaba opisnih gesta 2= nešto spontane uporabe informativnih, konvencionalnih ili instrumentalnih gesta, ali opisnih gesta nema 3= vrlo ograničena uporaba konvencionalnih, instrumentalnih, informativnih ili opisnih gesta 8= nije moguće procijeniti
A10. Geste naglašavanja ili emocionalne geste	0= mnoštvo primjerenih gesta koje su dobro integrirane s govorom 1= nešto gesta naglašavanja ili emocionalnih gesta 2= neuobičajene, pretjerane ili nespretno integrirane geste 3= nema gesta naglašavanja ili su vrlo ograničene 8= nije moguće procijeniti
B1. Neuobičajen kontakt očima.	0= primjeren kontakt očima 2= slabo moduliran kontakt očima
B2. Izrazi lica usmjereni prema ispituvaču.	0=usmjerava raspon primjerenih izraza lica 1= malo usmjeravanja izraza lica prema ispituvaču 2= ne usmjerava primjerene izraze lica
B4. Dijeljenje uživanja u interakciji.	0= pokazuje jasno zadovoljstvo primjereno kontekstu 1= pokazuje nešto zadovoljstva tijekom interakcija 2= pokazuje malo ili nimalo zadovoljstva tijekom interakcije, ali pokazuje zadovoljstvo neinteraktivnim elementima aktivnosti ili materijala ADOS-a-2 3= pokazuje malo ili nimalo zadovoljstva tijekom procjene ADOS-om-2

Tablica 6. Frekvencija i postotak raspodjele rezultata na varijablama neverbalne komunikacije.

Naziv varijable	Kodovi									
	N					Postotak (%)				
	0	1	2	3	8	0	1	2	3	8
Opisne, konvencionalne, instrumentalne ili informativne geste	9	20	1	0	0	30	66,7	3,3	0	0
Geste naglašavanja i emocionalne geste	20	10	0	0	0	66,7	33,3	0	0	0
Neuobičajen kontakt očima	30	/	0	/	/	100	/	0	/	/
Izrazi lica usmjereni prema ispituvaču	30	0	0	/	/	100	0	0	/	/
Dijeljenje uživanja u interakciji	28	1	1	0	/	93,3	3,3	3,3	0	/

Tablica 7. Deskriptivna statistika za varijable neverbalne komunikacije.

Naziv varijable	N	M	SD
Opisne, konvencionalne, instrumentalne ili informativne geste	30	0,73	0,52
Geste naglašavanja i emocionalne geste	30	0,33	0,48
Neuobičajen kontakt očima	30	0,00	0,00
Izrazi lica usmjereni prema ispitivaču	30	0,00	0,00
Dijeljenje uživanja u interakciji	30	0,10	0,40

Iz tablice 6 vidljivo je kako su na varijabli *Neuobičajen kontakt očima* kojom se ispituje postojanje jasnog, fleksibilnog, socijalno prilagođenog i primjerenog kontakta očima tijekom interakcije s ispitivačem, svi sudionici ostvarili uredan rezultat što znači da svih 30 sudionika imaju primjeren kontakt očima s finim promjenama te ga koriste u razne svrhe tijekom komunikacije. Ovakav rezultat u skladu je s očekivanim budući da se u zapadnim, pa tako i u hrvatskoj kulturi, održavanje kontakta očima tijekom socijalne interakcije smatra pristojnim i poželjnim ponašanjem te se djecu zapravo od malih nogu uči kako osobu s kojom razgovaraš trebaš gledati u oči.

Varijabla *Izrazi lica usmjereni prema ispitivaču* procjenjuje usmjerava li sudionik izraze lica prema ispitivaču s ciljem komuniciranja afektivnih (npr. uživanje, nezadovoljstvo) ili spoznajnih (npr. zbunjenost, sumnjičavost) stanja. Važno je pritom napomenuti kako se neusmjereni izrazi lica, kao i izrazi lica koji su usmjereni na druge predmete ovdje ne kodiraju. Na ovoj su varijabli također svi sudionici ostvarili kod 0 što znači da usmjeravaju raspon primjerenih izraza lica prema ispitivaču kako bi komunicirali afektivna ili spoznajna stanja.

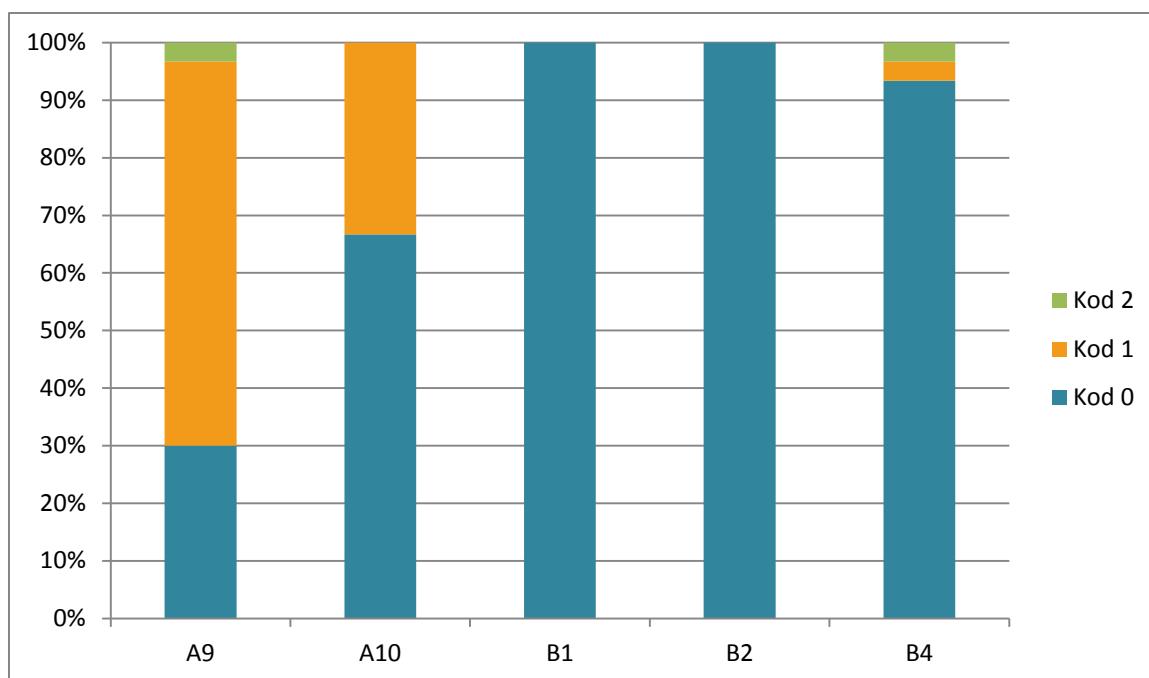
Na varijabli *Dijeljenje uživanja u interakciji* kodiralo se sudionikovo usmjeravanje zadovoljstva tijekom bilo kojeg zadatka ili razgovora. Ocjena se odnosila na sposobnost sudionika da pokaže zadovoljstvo ispitivaču, a ne samo da bude u interakciji s njim. 28 sudionika, odnosno njih 93,3% ostvarilo je uredan rezultat. Jednoj osobi dodijeljen je kod 1 i jednoj kod 2. Moguće je ovako visok udio urednih rezultata pripisati maloj razlici u godinama između ispitivača i sudionika zbog čega se tijekom ispitivanja stvorila ugodnija

atmosfera i sudionici su se osjećali opuštenije te samim time iskazivali više uživanja u interakciji.

Na varijabli *Opisne, konvencionalne, instrumentalne ili informativne geste* najveći postotak sudionika (66,7%) ostvario je kod 1 što znači da najveći broj adolescenata koristi opisne geste samo onda kada se to od njih traži (npr. samo tijekom Zadatka pokazivanja). 30% ostvarilo je kod 0 (uredan rezultat), a 3,3% kod 2 što znači da se opisne geste vrlo rijetko pojavljuju. Kodovi 3 i 8 nisu dodijeljeni niti jednom sudioniku. Ova čestica usmjerena je na opisne geste koje predstavljaju neki predmet ili događaj te bi sudionik za ostvarenje urednog rezultata trebao spontano koristiti nekoliko opisnih gesta u različitim situacijama, ali s komunikacijskom namjerom. S druge strane, korištenje isključivo konvencionalnih, informativnih ili instrumentalnih gesta ne donosi najbolju ocjenu. Ovdje se zapravo promatra kako sudionik upotrebljava geste prije nego ga se na to potakne ili zamoli da to učini. Slične rezultate u istraživanju komunikacijskih obilježja djece dobile su Kljunić i sur. (2016). U njihovom istraživanju 33,3% djece ostvarilo je uredan rezultat na varijabli *Opisne, konvencionalne, instrumentalne ili informativne geste*, 48,3% ostvarilo je kod 1, a 18,3% kod 2. S druge strane, u istraživanju koje je provela Jukić (2018) na odraslim govornicima hrvatskog jezika, 80% sudionika je na istoj varijabli ostvarilo uredan rezultat, 10% njih dodijeljen je kod 1, 5% kod 2 i 5% kod 3. Na temelju rezultata navedenih istraživanja i rezultata dobivenih u ovom istraživanju moglo bi se zaključiti kako se spontana uporaba opisnih gesta povećava s dobi. Međutim, povezanost razvoja gesta i dobi nije dovoljno istražena kako bi se ova pretpostavka mogla potvrditi. Iz rezultata deskriptivne statistike (Tablica 7) vidljivo je kako se prosječan rezultat ($M=0,73$) kreće prema pomalo atipičnom ponašanju, a standardna devijacija ($SD=0,52$) potvrđuje malu raspršenost rezultata što znači da postoji neujednačenost rezultata na ovoj varijabli. Moguće objašnjenje niske pojavnosti spontane uporabe gesta u ovom istraživanju jesu kulturološke razlike. Naime, Kljunić i sur. (2016) navode kako postoji mogućnost da niska pojavnost spontane uporabe gesta ukazuje na to da govornici hrvatskog jezika manje koriste geste nego govornici engleskog jezika. Nadalje, istraživanje So (2010) ukazuje da se stanovnici Sjedinjenih Američkih Država više izražavaju pokretima tijela te pripadaju kulturi koja koristi veću količinu gesta. Uzme li se ta činjenica u obzir, može se pretpostaviti kako su vjerojatno i kriteriji protokola ADOS-2 nastali pod utjecajem takve kulture komunikacije (Kljunić i sur.) Osim toga, Knapp i Hall (2010) navode kako sadržaj govora također ima ulogu u broju uporabljenih gesti pa ćemo tako više gestikulirati kada govorimo o manualnim aktivnostima, na primjer, kako se mijenja guma na biciklu nego o apstraktnim temama.

Kodiranje varijable *Geste naglašavanja ili emocionalne geste* fokusirano je na vremensku usklađenost gesta i govora, to jest, promatraju se prirodni ritmički pokreti ruku i njihova usklađenost s govorom. Najveći postotak sudionika (66,7%) ovdje je ostvario uredan rezultat što znači da koriste mnoštvo različitih primjerenih gesta naglašavanja i emocionalnih gesta koje su dobro integrirane s govorom. Kod 1 dodijeljen je kod 33,3% sudionika koji imaju nešto gesta naglašavanja ili emocionalnih gesta, ali su one pretjerane ili ograničene po učestalosti pojavljivanja, primjerenosti i integraciji. Kodovi 2, 3 i 8 nisu dodijeljeni niti jednom sudioniku. Knapp i Hall (2010) navode kako se frekvencija gesti povezanih s govorom povećava kada je govornik entuzijastičan i uključen u temu o kojoj se raspravlja stoga je vjerojatno da su se sudionici kojima je bilo zanimljivo, više „uživjeli“ u ispitivanje i razgovor s ispitivačem te samim time koristili više gesta naglašavanja i emocionalnih gesta.

Iz slike 2 koja prikazuje postotak raspodjele dodijeljenih kodova na pojedinim varijablama neverbalne komunikacije vidljivo je kako rezultati nisu ujednačeno raspodijeljeni. Premda je 100% sudionika ostvarivalo uredan kontakt očima i usmjeravalo raspon primjerenih izraza lica, te 93,3% njih pokazivalo jasno zadovoljstvo tijekom interakcije, velika odstupanja postoje u korištenju gesta gdje svega 30% sudionika spontano koristi opisne geste tijekom interakcije dok ih nešto više (66,7%) koristi geste naglašavanja i emocionalne geste. Na temelju ovih rezultata može se zaključiti kako sudionici pokazuju određena odstupanja u obilježjima neverbalne komunikacije s obzirom na kriterije protokola ADOS-2.

Slika 2. Postotak raspodjele kodova na varijablama u domeni neverbalne komunikacije (A9- Opisne, konvencionalne, instrumentalne ili informativne geste; A10- Geste naglašavanja i emocionalne geste; B1- Neuobičajen kontakt očima; B2- Izrazi lica usmjereni prema ispituvaču; B4- Dijeljenje uživanja u interakciji)

4.3. Obilježja pragmatike

Tablica 8 prikazuje 4 varijable pomoću kojih su ispitana obilježja pragmatike kod adolescenata. Varijabla A5 (Davanje informacija) kodirana je u rasponu od 0 do 2 dok su varijable A6 (Traženje informacija), A7 (Prepričavanje događaja) i A8 (Razgovor) kodirane u rasponu od 0 do 3. Kako bi se opisala obilježja pragmatike provedena je analiza frekvencija i postotka raspodjele rezultata.

Tablica 8. Varijable pragmatike i opis pripadajućih kodova.

Naziv varijable	Opis kodova
A5. Davanje informacija	0=u nekoliko navrata spontano daje informacije 1= povremeno daje informacije 2=rijetko odgovara i spontano daje informacije
A6. Traženje informacija	0= u nekoliko navrata traži informacije 1= povremeno traži informacije 2= primjereno odgovara na ispitivačeve komentare, ali se spontano ne raspituje 3= rijetko ili nikad ne traži informacije
A7. Prepričavanje događaja	0= prepričava konkretan nerutinski događaj 1= prepričava rutinski događaj 2= prepričava rutinski ili nerutinski događaj uz poticaje 3= nedosljedni ili nedostatni odgovori čak i uz poticaje
A8. Razgovor	0=razgovor teče, iskazi ispitivača i sudionika se nadograđuju 1= iskazi sudionika uključuju nešto spontanih razrada vlastitih odgovora, ali manje od očekivanog 2= sudionik u maloj mjeri pridonosi održavanju uzajamnosti razgovora 3= malo spontanog komunikacijskog govora

Tablica 9. Frekvencija i postotak raspodjele rezultata na varijablama pragmatike.

Naziv varijable	Kodovi							
	N				Postotak (%)			
	0	1	2	3	0	1	2	3
Davanje informacija	26	4	0	/	86,7	13,3	0	/
Traženje informacija	7	12	11	0	23,3	40	36,7	0
Prepričavanje događaja	29	1	0	0	96,7	3,3	0	0
Razgovor	23	7	0	0	76,7	23,3	0	0

Tablica 10. Deskriptivna statistika za varijable pragmatike

Naziv varijable	N	M	SD
Davanje informacija	30	0,13	0,35
Traženje informacija	30	1,13	0,78
Prepričavanje događaja	30	0,03	0,18
Razgovor	30	0,23	0,43

Fokus varijable *Davanje informacija* je na sudionikovu spontanom, primjerenom davanju osobnih informacija koje su ispitivaču nepoznate. Informacije moraju biti nove, odnosno ne smiju biti direktno obuhvaćene pitanjem. 86,7% sudionika ovdje je ostvarilo uredan rezultat (kod 0) što znači da u nekoliko navrata spontano daju informacije o svojim mislima, osjećajima ili iskustvima. 13,3% sudionika dodijeljen je kod 1, dok kod 2 nije dodijeljen niti jednom sudioniku (Tablica 9). Iz ovih rezultata može se zaključiti kako sudionici uglavnom spontano daju osobne informacije ispitivaču. Međutim, važno je naglasiti kako je na ovakav rezultat moglo utjecati ispitivačevo poticanje sudionika. Na primjer, u zadatku Opis slike u kojem sudionik treba opisati kartu Hrvatske, ukoliko sudionik ne bi naveo niti jedno osobno iskustvo, ispitivač bi mu dao poticaj na način da kaže: „Ja nikad nisam bila na Brijunima“. Također je bitno napomenuti kako je mala razlika u opisima kodova 0 i 1. Kod 0 znači da osoba u nekoliko navrata spontano daje informacije, a kod 1 da povremeno daje spontane informacije. Teško je odrediti razliku između „u nekoliko navrata“ i „povremeno“ te je stoga odluka o dodjeljivanju određenog koda pod velikim utjecajem ispitivačeve interpretacije tih pojmova.

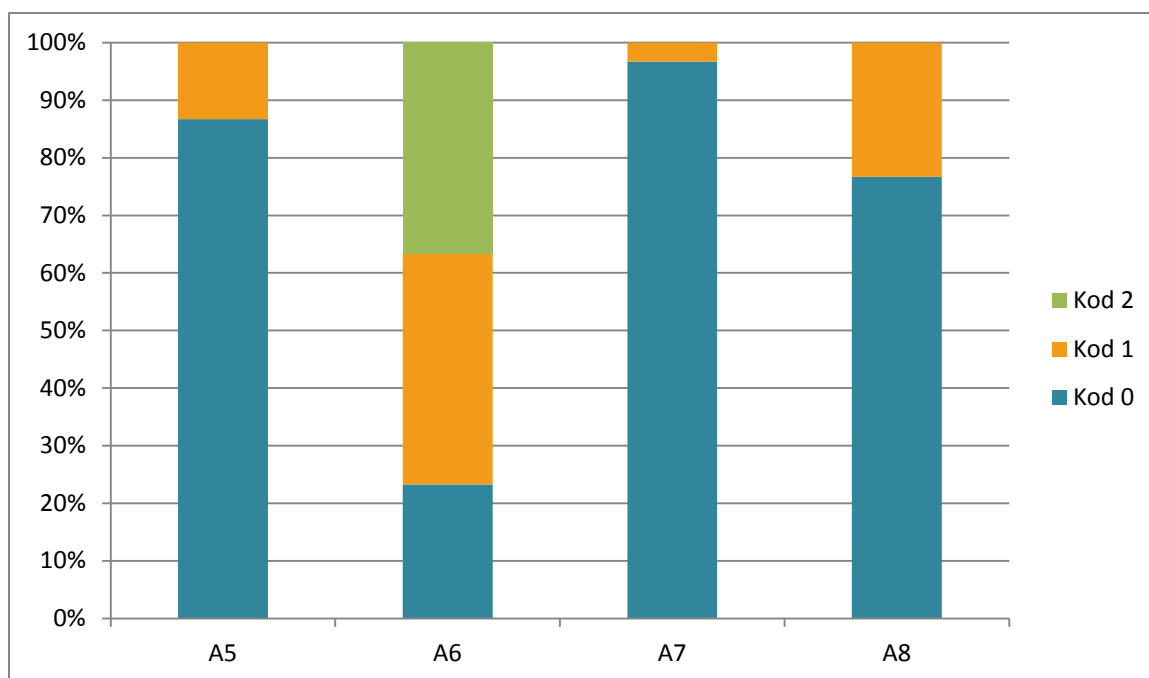
Na varijabli *Traženje informacija* najveći postotak (40%) adolescenata ostvario je kod 1 što znači da povremeno, odnosno, u barem jednom jasnom primjeru pitaju ispitivača o njegovim mislima, osjećajima ili doživljajima. Nešto manji postotak (36,7%) ostvario je kod 2 što znači da primjereno odgovaraju na ispitivačeve komentare o njegovim mislima i osjećajima, ali se spontano ne raspituju o tome. Najmanji postotak sudionika, samo njih 23,3% postigao je uredan rezultat. Kod 3 nije dodijeljen niti jednom sudioniku (Tablica 9). Važno je napomenuti kako se u kodiranju ove varijable isključuju pitanja kojima sudionik traži informacije koje nisu povezane s ispitivačem ili koje se odnose na materijale ADOS-a-2. Iz tablice 10 može se vidjeti kako je prosječan rezultat na ovoj varijabli $M=1,13$ koji ukazuje na pomalo atipično ponašanje adolescenata. Slične rezultate dobile su Kljunić i sur. (2016). U njihovom istraživanju svega 15% djece ostvarilo je uredan rezultat na ovoj varijabli. Kod 1 dodijeljen je 32% sudionika, a kod 2 ostvarilo je 53% sudionika. Autorice navode kako je moguće da ispitivač nije davao dovoljno jasne poticaje ili nije davao dovoljno vremena da sudionici odreagiraju na njih. Osim toga, smatraju kako ovakav rezultat koji ukazuje na nisku inicijativu sudionika da traže informacije od nepoznate osobe može biti i odraz kulture u kojoj se očekuje da djeca odgovaraju na pitanja nepoznatoj osobi, ali da ne traže osobne podatke od nepoznatih osoba. Moguće je stoga da su adolescenti u ovom istraživanju zadržali obrasce ponašanja naučene još u djetinjstvu te da su zbog toga što su naučili da se sa strancem ne razgovara o pitanjima osobne naravi postigli pomalo atipične rezultate na ovoj varijabli.

Nadalje, poznato je kako se pragmatičke vještine pa tako i asertivnost kao jedna od njih razlikuju između kultura. U američkoj kulturi asertivnost se povezuje s komunikacijskom kompetentnošću (Singhal i Nagao, 1993) te se potiče i cijeni (Nikura, 1999). Obzirom da je protokol ADOS-2 napravljen u skladu s obilježjima američke kulture, očekuje se kako će ispitanici više puta pitati ispitivača o njegovim mislima i osjećajima. Međutim, takvo ponašanje ne smatra se svugdje primjerenim te je moguće kako će zbog toga osobe koje nisu pripadnici američke kulture ostvariti lošije rezultate na varijabli *Traženje informacija*.

Prepričavanjem događaja procijenjena je sudionikova sposobnost da spontano ili kao odgovor na ispitivačeve općenite upite odabere neki događaj i prepriča ga na jasan i razumljiv način. 96,7% ispitanika ostvarilo je na ovoj varijabli uredan rezultat, a samo jednoj osobi dodijeljen je kod 1. Kodovi 2 i 3 nisu dodijeljeni niti jednom sudioniku (Tablica 9). Ovi rezultati u skladu su s očekivanim budući da je cijelo ispitivanje koncipirano kao oblik opuštenog razgovora te su sudionici u nekoliko navrata imali priliku za opisivanje rutinskih, odnosno nerutinskih događaja.

Na varijabli *Razgovor* najveći postotak ispitanika (76,7%) postigao je uredan rezultat što znači da razgovor teče, a iskazi ispitivača i sudionika se nadograđuju. Ovaj kod dodijeljen je ukoliko je zadovoljena shema: ispitivač započinje razgovor, sudionik komentira, ispitivač odgovara, sudionik odgovara na odgovor. 23,3% sudionika pokazalo je pomalo atipično ponašanje (kod 1) što znači da sudionik daje ispitivaču neke informacije na koje se on može nadovezati, ali to se događa manje od očekivanog s obzirom na sudionikovu razinu jezične proizvodnje. Kodovi 2 i 3 nisu dodijeljeni niti jednom sudioniku (Tablica 9). Relativno visok udio urednih rezultata može se pripisati činjenici da su ispitivač i sudionici zbog male dobne razlike imali više zajedničkih tema za razgovor te su mogli jedno drugo nadopunjavati. S druge strane, individualne karakteristike svake osobe također utječu na motivaciju i želju za održavanjem razgovora pa je moguće da su neki sudionici jednostavno više bili skloni konverzaciji od drugih.

Iz slike 3 vidljivo je kako su hrvatski adolescenti najveći postotak urednih ponašanja prema očekivanjima kriterija protokola ADOS-2 postigli u prepričavanju događaja (96,7%), zatim u davanju informacija (86,7%) pa razgovoru (76,7%) i najmanje u traženju informacija (23,3%). Može se stoga zaključiti kako je pragmatika kao način uporabe jezika upravo pod utjecajem samog jezika, odnosno kulture kojoj osoba pripada. Pravila komunikacije koja se pod kulturološkim utjecajem usvajaju u ranoj dobi, zadržavaju se tijekom života.

Slika 3. Postotak raspodjele kodova na varijablama u domeni pragmatike (A5- Davanje informacija; A6- Traženje informacija; A7- Prepričavanje događaja; A8- Razgovor)

4.4. Stereotipna ponašanja i ograničeni interesi

Stereotipna ponašanja i ograničeni interesi ispitani su pomoću petero varijabla prikazanih u tablici 11. Varijable D1 (Neuobičajen senzorički interes za igračku/osobu), D2 (Manirizmi rukom i prstima i drugi složeni manirizmi), D4 (Pretjerani interes za neuobičajene ili visokospecifične teme ili predmete ili ponavljajuća ponašanja) kodirane su u rasponu od 0 do 3 dok su varijable D3 (Samoozljeđivanje) te D5 (Kompulzivne ili ritualne radnje) kodirane u rasponu od 0 do 2. Kako bi se opisala stereotipna ponašanja i ograničeni interesi provedena je analiza frekvencija i postotka raspodjele rezultata.

Tablica 11. Varijable stereotipnih ponašanja i ograničenih interesa i opis pripadajućih kodova

Naziv varijable	Opis kodova
D1. Neuobičajen senzorički interes za igračku/osobu	<p>0= nema neuobičajenih senzoričkih interesa</p> <p>1=samo jedna jasna pojava neuobičajenog senzoričkog interesa</p> <p>2= jasan interes za senzoričke elemente predmeta/ senzoričko proučavanje sebe ili drugih opaženo 2 ili više puta</p> <p>3= učestala pojava neuobičajenih senzoričkih interesa koja može ometati procjenu</p>
D2. Manirizmi rukom i prstima i drugi složeni manirizmi	<p>0= nema ih</p> <p>1= neuobičajeni/ ponavljajući manirizmi rukom i prstima koji nisu tako jasni kao opisani niže za kod 2</p> <p>2= manirizmi rukom /prstima ili složeni manirizmi, stereotipije ili neuobičajen položaj tijela</p> <p>3=manirizmi se pojavljuju često (tijekom najmanje 2 različita zadatka) i/ili ometaju procjenu</p>
D3. Samoozljeđivanje	<p>0= ne pokušava se ozlijediti</p> <p>1= nejasno ili moguće samoozljeđivanje i/ili jedan jasan primjer samoozljeđivanja</p> <p>2= više od jednog jasnog primjera samoozljeđivanja</p>
D4. Pretjerani interes za neuobičajene ili visokospecifične teme ili predmete ili ponavljajuća ponašanja	<p>0=nema pretjeranog interesa</p> <p>1= povremeno iskazuje interes za neuobičajene teme ili se povremeno pojavljuju ponavljajuća ponašanja</p> <p>2= jasni stereotipni/neuobičajeni obrasci interesa</p> <p>3= jasna ponavljajuća ponašanja/zaokupljenost do stupnja koji ometa procjenu</p>
D5. Kompulzivne ili ritualne radnje	<p>0= nema ih</p> <p>1= neuobičajeno rutiniziran u govoru ili aktivnostima, ali nema jasno kompulzivnog ponašanja</p> <p>2= 1 ili više aktivnosti ili verbalnih rutina; ako se aktivnost prekine, sudionik postane tjeskoban</p>

Neuobičajenim senzoričkim interesom prema kriterijima ADOS-2 protokola smatraju se neuobičajena ponašanja povezana sa sudionikovim interesom za senzorička obilježja igračaka ili okruženja. Ovdje se ubrajaju njuškanje, opetovano opipavanje, lizanje, stavljanje u usta, neuobičajeno ili dugotrajno vizualno pregledavanje i slično dok se senzoričke averzije ovdje ne kodiraju. Na varijabli koja ispituje manirizme rukom i prstima kodiraju se ponavljajući pokreti ili držanje šaka, prstiju, ruku ili tijela kao i ponavljajuće pljeskanje. S druge strane, njihanje tijela, kuckanje prstima, grizenje noktiju, uvijanje kose ili sisanje palca ne ocjenjuje se. Samoozljeđivanjem se smatra bilo kakav čin autoagresije. Na varijabli koja procjenjuje pretjerane interese za visokospecifične teme kodira se bilo kakvo upućivanje na

teme ili predmete koje je neočekivano visoke učestalosti, vezano uz čudnu temu ili nije dobro integrirano u razgovor. Također se kodiraju ponašanja koja se odnose na uporabu nekog predmeta koji je visokospecifičan za sudionika ili uporaba sudionikova vlastita tijela na visokospecifičan način. U kodiranju kompulzivnih ili ritualnih radnji fokus je sudionikovo odlučnosti da provede neku aktivnost koja uključuje predvidljiv slijed, ishod ili način provođenja.

Tablica 12. Frekvencija i postotak raspodjele rezultata na varijablama stereotipnih ponašanja i ograničenih interesa.

Naziv varijable	Kodovi							
	N				Postotak (%)			
	0	1	2	3	0	1	2	3
Neuobičajen senzorički interes za igračku/osobu	30	0	0	0	100	0	0	0
Manirizmi rukom i prstima i drugi složeni manirizmi	30	0	0	0	100	0	0	0
Samoozljeđivanje	30	0	0	/	100	0	0	/
Pretjerani interes za neuobičajene ili visokospecifične teme ili predmete ili ponavljajuća ponašanja	30	0	0	0	100	0	0	0
Kompulzivne ili ritualne radnje	29	0	1	/	96,7	0	3,3	/

Tablica 13. Deskriptivna statistika za varijable stereotipnih ponašanja i ograničenih interesa.

Naziv varijable	N	M	SD
Neuobičajen senzorički interes za igračku/osobu	30	0,00	0,00
Manirizmi rukom i prstima i drugi složeni manirizmi	30	0,00	0,00
Samoozljeđivanje	30	0,00	0,00
Pretjerani interes za neuobičajene ili visokospecifične teme ili predmete ili ponavljajuća ponašanja	30	0,00	0,00
Kompulzivne ili ritualne radnje	30	0,07	0,36

Iz tablice 12 vidljivo je kako su na 4 od 5 varijabla u području stereotipnih ponašanja i ograničenih interesa svi sudionici ostvarili uredne rezultate (kod 0). Samo jedna osoba pokazala je atipično ponašanje kodirano kodom 2 na varijabli *Kompulzivne ili ritualne radnje*. Slične rezultate dobila je Brčić (2018) u svom istraživanju obilježja stereotipnih ponašanja odraslih govornika hrvatskog jezika. U istraživanju je sudjelovalo 60 studenata urednog razvoja koji su na svim varijablama u domeni stereotipnih ponašanja i ograničenih interesa ostvarili uredne rezultate. Rezultati u ovom istraživanju u skladu su s očekivanim budući da se stereotipna ponašanja i ograničeni interesi prvenstveno vežu uz poremećaj iz spektra autizma i neke druge teškoće, na primjer senzorička deprivacija ili intelektualne teškoće, a znatno manje uz urednu populaciju (Harris i sur., 2007). Na temelju rezultata deskriptivne statistike (Tablica 13) može se zaključiti kako hrvatski adolescenti prema kriterijima protokola ADOS-2 ne pokazuju stereotipna ponašanja niti ograničene interese.

4.5. Nedostaci i ograničenja istraživanja

U ovom istraživanju postoji nekoliko metodoloških ograničenja i nedostataka. Prvi od njih jest sama veličina uzorka koji čini 30 sudionika čime se radi o malom uzorku. Nadalje, istraživanjem nisu obuhvaćeni adolescenti iz različitih područja Republike Hrvatske, već se radi o prigodnom uzorku. Iz tih razloga, na temelju rezultata dobivenih u istraživanju ne mogu se donositi zaključci o obilježjima komunikacije i stereotipnosti svih hrvatskih adolescenata. Moguće je da bi rezultati istraživanja bili različiti da je uzorak obuhvatio veći broj sudionika iz cijele Republike Hrvatske. Drugi mogući nedostatak ovog istraživanja jest činjenica da su ispitivanje provodila dva ispitivača. Naime, kodiranje rezultata u protokolu ADOS-2 u određenoj je mjeri podložno interpretaciji samog ispitivača. Između nekih opisanih kodova vrlo je mala razlika te je moguće da će dva različita ispitivača za isto ponašanje dodijeliti dva različita koda što će posljedično utjecati na rezultat sudionika. Osim toga, problem može predstavljati i neiskustvo ispitivača. Premda su ispitivači prije početka istraživanja prošli edukaciju o protokolu ADOS-2, ipak nemaju dovoljno iskustva u njegovoj primjeni. ADOS-2 zahtijeva da se tijekom procjene istovremeno prate različiti aspekti komunikacije, stereotipnih ponašanja, interesa i ostalog što je veoma zahtjevan zadatak koji iziskuje mnogo iskustva i prakse.

5. Potvrda hipoteza

H1: Adolescenti urednog razvoja neće pokazati odstupanja u obilježjima verbalne komunikacije prema kriterijima protokola ADOS-2.

Prihvata se.

H2: Adolescenti urednog razvoja pokazat će odstupanja u obilježjima neverbalne komunikacije prema kriterijima protokola ADOS-2.

Prihvata se.

H3: Adolescenti urednog razvoja pokazat će odstupanja u obilježjima pragmatike prema kriterijima protokola ADOS-2.

Prihvata se.

H4: Adolescenti urednog razvoja neće pokazati odstupanja u domeni stereotipnih ponašanja i ograničenih interesa prema kriterijima protokola ADOS-2.

Prihvata se.

6. Zaključak

Komunikacija je sastavni dio ljudskog života. Osim što podrazumijeva prijenos poruke između dvaju govornika, ključna je i za razvoj jezika i govora. Dijete najprije nauči komunicirati različitim modalitetima neverbalne komunikacije te počinje razvijati jezik, a potom i govor kao oblik verbalne komunikacije. Može se reći kako su jezik, govor i komunikacija trajno povezani te jedno utječe na razvoj drugoga. Posebni aspekt jezika koji je usko povezan s komunikacijom jest pragmatika, odnosno način uporabe jezika. Brojna istraživanja pokazala su kako kultura značajno utječe na neverbalnu komunikaciju i pragmatiku te će se zbog toga komunikacijsko ponašanje koje se smatra primjernim u jednoj kulturi, smatrati neprikladnim u drugoj.

Stereotipnim ponašanjima smatraju se ona koja su ponavljajuća, rigidna, konstantna i neprimjerena. Ova ponašanja vrlo su heterogena, a pojavljuju se i kod djece i kod odraslih. Premda se najčešće vežu uz neke razvojne poremećaje (npr. poremećaj iz spektra autizma ili mentalna retardacija), javljaju se i u određenom broju osoba urednog razvoja.

Budući da su istraživanja koja se bave obilježjima komunikacije i stereotipnosti kod osoba urednog razvoja malobrojna, a s obzirom da je ključno znati što se smatra urednim u nekoj kulturi kako bi se moglo razlikovati od odstupajućeg pri dijagnostici razvojnih poremećaja, provedeno je ovo istraživanje s ciljem utvrđivanja komunikacijskih obilježja te stereotipnih ponašanja i ograničenih interesa u hrvatskih adolescenata urednog razvoja. U istraživanju se pokazalo kako su sudionici na varijabli *Verbalne komunikacije* te varijabli *Stereotipna ponašanja i ograničeni interesi* ostvarili uredne rezultate, odnosno ne pokazuju odstupajuća ponašanja s obzirom na kriterije protokola ADOS-2. Međutim, odstupajuća ponašanja uočavaju se u području neverbalne komunikacije i pragmatike. U neverbalnoj komunikaciji odstupanja postoje u upotrebi opisnih gesta kao i gesta naglašavanja te emocionalnih gesta, s time da je ipak veća razlika u opisnim gestama. U području pragmatike najveći broj odstupajućih ponašanja uočen je u traženju informacija od ispitivača. Rezultati ovog istraživanja u skladu su s prethodnim istraživanjima hrvatske djece predškolske dobi i odraslih govornika hrvatskog jezika. Može se stoga zaključiti, na temelju ovog i prethodnih istraživanja provedenih u Hrvatskoj, kako je kulturološki utjecaj na obilježja komunikacije značajan. Protokol ADOS-2 izrađen je na temeljima američke kulture te se urednim postignućem (kod 0) smatra ono ponašanje koje je u skladu s obilježjima te kulture. Međutim,

kao što je vidljivo iz istraživanja, uredno ponašanje u hrvatskoj kulturi ne odgovara uvijek urednom ponašanju u američkoj kulturi. Uputno bi stoga bilo prilagoditi dijagnostičke instrumente poput protokola ADOS-2 kriterijima pojedine kulture kako bi se smanjio kulturološki utjecaj tijekom dijagnostike razvojnih poremećaja i povećala točnost dodijeljenih dijagnoza.

7. Literatura

- Adams, C. (2002). Practitioner review: the assessment of language pragmatics. *Journal of child psychology and psychiatry, and allied disciplines*, 43 (8), 973-987.
- Akechi, H., Senju, A., Uibo, H., Kikuchi, Y., Hasegawa, T., Hietanen, J.K. (2013). Attention to Eye Contact in the West and East: Autonomic Responses and Evaluative Ratings. *PloS one*, 8 (3), e59312.
- Antolović, K., Sviličić, N. (2016). *Interpersonalna komunikacija*. Zagreb: K&K Promocija.
- Brčić, I. (2018). *Obilježja stereotipnih ponašanja u odraslih*. Neobjavljeni diplomski rad. Zagreb: Odsjek za logopediju Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta u Zagrebu.
- Capirci, O., Volterra, V. (2008). Gesture and speech: The emergence and development of a strong and changing partnership. *Gesture*, 8 (1), 22-44.
- Capone, N.C. (2007). Tapping Toddler's Evolving Semantic Representation via Gesture. *Journal of Speech, Language and Hearing Research*, 50 (3), 732-745.
- Cunningham, A.B., Schreibman, L. (2008). Stereotypy in autism: The importance of function. *Research in Autism Spectrum Disorders*, 2, 469-479.
- Farroni, T., Csibra, G., Simion, F., Johnson, M.H. (2002). Eye contact detection in humans from birth. *PNAS*, 99 (14), 9602-9605.
- Field, T.M., Woodson, R., Greenberg, R., Cohen, D. (1982). Discrimination and imitation of facial expressions by neonates. *Science*, 218 (4568), 179-181.
- Goldin-Meadow, S., Saltzman, J. (2000). The cultural bounds of maternal accommodation: how Chinese and American mothers communicate with deaf and hearing children. *Psychological science*, 11 (4), 307-314.
- Goldin-Meadow, S., Wagner Alibali, M. (2013). Gesture's role in speaking, learning, and creating language. *Annual Review of Psychology*, 64, 257-283.
- Harris, K.M., Mahone, E.M., Singer, H.S. (2007). Nonautistic Motor Stereotypies: Clinical Features and Longitudinal Follow-Up. *Pediatric Neurology*, 38 (4), 267-272.
- Hus, V., Lord, C. (2014). The Autism Diagnostic Observation Schedule, Module 4: Revised Algorithm and Standardized Severity Scores. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 44 (8), 1996-2012.
- Hutunnen, K.H., Pine, K.J., Thurnham, A.J., Khan, C. (2013). The Changing Role of Gesture in Linguistic Development: A Developmental Trajectory and a Cross-Cultural Comparison Between British and Finish children. *Journal of Psycholinguistic Research*, 42 (1), 81-101.

Ivšac, J., Gaćina, A. (2007). Postoji li pragmatički jezični poremećaj?. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 42 (2), 15-29.

Jack, R.E., Garrod, O.G.B., Yu, H., Caldara, R., Schyns, P.G. (2012). Facial expressions of emotion are not culturally universal. *PNAS*, 109 (19), 7241-7244.

Jukić, R. (2018). *Obilježja verbalne i neverbalne komunikacije odraslih osoba u Hrvatskoj*. Neobjavljeni diplomski rad. Zagreb: Odsjek za logopediju Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta u Zagrebu.

Kljunić, K., Ceganec, M., Šimleša, S. (2016). Imaju li hrvatska djeca urednog razvoja uistinu „urednu“ komunikaciju?. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 52 (2), 1-10.

Knapp, M.L., Hall, J.A. (2010). *Neverbalna komunikacija u ljudskoj interakciji*. Jastrebarsko: Naklada Slap.

Larson, V.L., McKinley, N.L. (1998). Characteristics of adolescents' conversations: a longitudinal study. *Clinical linguistics & phonetics*, 12 (3), 183-203.

Lim, T. (2003). Language and Verbal Communication Across Cultures. U W.B. Gudykunst (Ur.), *Cross-Cultural and Intercultural Communication*, (str. 53-73). Thousand Oaks: Sage Publications, Inc.

Lord, C., Luyster, R., Gotham, K., Guthrie, W. (2012a). *Autism Diagnostic Observation Schedule–Toddler Module*. Los Angeles: Western Psychological Services.

Lord, C., Rutter, M., DiLavore, P. C., Risi, S., Gotham, K., Bishop, S. (2012b). *Autism diagnostic observation schedule–Second edition (ADOS-2)*. Los Angeles: Western Psychological Services.

Ljubešić, M., Ceganec, M. (2012). Rana komunikacija: u čemu je tajna?. *Logopedija*, 3 (1), 35-45.

Mahone, E.M., Bridges, D., Prahme, C., Singer, H.S. (2004). Repetitive arm and hand movements (complex motor stereotypies) in children. *The Journal of Pediatrics*, 145 (3), 391-395.

Matsumoto, D., Hwang, H.C. (2013). Cultural Similarities and Differences in Emblematic Gestures. *Journal of Nonverbal Behavior*, 37 (1), 1-27.

McCrimmon, A., Rostad, K. (2014). Test Review: Autism Diagnostic Observation Schedule, (ADOS-2) Manual (Part II): Toddler Module. *Journal of Psychoeducational Assessment*, 31 (1) 88-92.

McLaughlin, S. (1998). *Introduction to Language Development*. San Diego: Singular Publishing Group, Inc.

Nachson, I. (1995). On the modularity of face recognition: The riddle of domain specificity. *Journal of Clinical and Experimental Neuropsychology*, 17 (2), 256-275.

Nelson, G.L., El Bakary, W., Al Batal, M. (1993). Egyptian and American compliments: A cross-cultural study. *International Journal of Intercultural Relations*, 17 (3), 293-313.

Nikura, R. (1999). Assertiveness among Japanese, Malaysian, Filipino and U.S. white-collar workers. *The Journal of social psychology*, 139 (6), 690-699.

Ogiermann, E. (2009). Politeness and in-directness across cultures: A comparison of English, German, Polish and Russian requests. *Journal of Politeness Research*, 5 (2), 189-216.

Raffaelli, M., Duckett, E. (1989). „We were just talking...“: Conversations in Early Adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 18 (6), 567-582.

Reed, V., Baker, E. (2004). Normal Language Development A Review. U V. Reed (Ur.), *An introduction to children with language disorders*, (str. 43-74). Boston: Allyn&Bacon.

Rowe, M.L., Özçaliskan, S., Goldin- Meadow, S. (2008). Learning words by hand: Gesture's role in predicting vocabulary development. *First Language*, 28 (2), 182-199.

Singhal, A., Nagao, M. (1993). Assertiveness as communication competence a comparison of the communication styles of American and Japanese students. *Asian Journal of Communication*, 3 (1), 1-18.

Smith, M.L., Cottrell, G.W., Gosselin, F., Schyns, P.G. (2014). Transmitting and decoding facial expressions. *Psychological science*, 16 (3), 184-189.

So, W.C. (2010). Cross-cultural transfer in gesture frequency in Chinese-English bilinguals. *Language and cognitive processes*, 25 (10), 1335-1353.

Tan, A., Salgado, M., Fahn, S. (1997). The Characterization and Outcome of Stereotypic Movements in Nonautistic Children. *Movement Disorders*, 12 (1), 47-52.

Turner, M. (1999). Annotation: Repetitive Behaviour in Autism: A Review of Psychological Research. *Journal of child psychology and psychiatry, and allied disciplines*, 40 (6), 839-849.

<https://www.asha.org/public/speech/development/social-communication/> (posjećeno 10.05.2019.)

<https://www.asha.org/public/speech/development/speech-and-language/> (posjećeno 10.05.2019.)